

Стълпище, Русенско

Любомир Цонев

Илюстрации Любомир Цонев

Дунавският бряг край местността Стълпище, Русенско

Вероятно някой би отбелязал, че подобни пейзажи се срещат често по нашия бряг. Спецификата на Стълпище се изразява в комбинацията от чудесен, мек ландшафт и едно забележително археологично богатство. В голямата си част то е унищожено, но все пак има оцелели останки – действителни зидове или уникални фотографии от изчезнали

обекти. В археологично отношение съдбата е орисала Стълпище едновременно с

Ако пътувате на югозапад от Русе в посока към селата Пиргово и Мечка, след двадесетина километра ще наближите дунавския бряг. Пред вас ще се открие възхитителна гледка: сред капризната плетеница от невисоки хълмове около долината на малката р. Ореше – приток на Дунав, забелязвате величествения поток на могъщата река. Това е местността, наречена Стълпище, или Дикили-таш.

благословия и с проклятие. Благословията е струпването на няколко древни обекта от различни епохи и видове, някои от които почти уникални за България. Проклятието е наличието на каменоломна и присъствието на иманяри.

Местността Стълпище до 30-те години на XX в. е носила името Дикили-таш, т.е.

Побити камъни. Там имало малко рибарско селце, а днес – неоглям брой къщи, които образуват махала към

По-голямата скала в Стълпище

село Мечка. Самите побити камъни са две скали, оформени от ерозията, които стърчат над плоската крайбрежна поляна. Когато приижда, Дунав ги залива, като по-малката се скрива под водата, а по-голямата остава да стърчи отгоре. В сушащо време реката се отдръпва и двете скали остават на няколко десетки метра навътре в сушата.

но от устието на р.Ореше като римската крайгранична крепост Тримамиио, или Тримамииум, каквато фигурира например върху знаменитата карта на Пойтингер, съдържаща данни за пътища, крепости и селища от римската епоха. Тази крепост е единственият обект в района, който е оцелял в приемливо състояние до днес, и

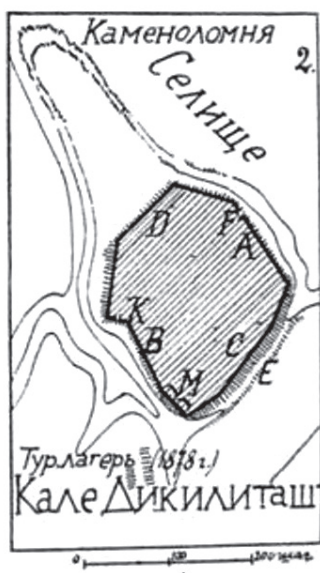

По-малката скала в Стълтище

Пръв публикува снимка на природния обект и резултати от археологично проучване на района К. Шкорпил в началото на XX в. Върху неговата карта днешната р. Ореше – малък десен приток към Дунав, е означена като Кададжик, или Каладжик. Той е оставил и оригинална снимка на местността от 1905 г.

Както се вижда, в началото на XX в. мястото е било съвсем пусто. Днес районът е силно обраснал с храсталак и високи дървета. Двете скали са обявени за природна забележителност, но са доста занемарени.

Историческото богатство на местността е било разкривано постепенно в продължение на половин век. Най-напред към 1905 г. К. Шкорпил и М. Ванков едновременно и независимо един от друг идентифицират укрепленията по хълма югозападно

Детайлна карта на крепостта Тримамииум от К. Шкорпил, 1905 г.

разкопките там продължават, но не са довършени.

Най-пълното описание и преценка на съвременните резултати от археологическите проучвания на крепостта Тримамум намираме в обзор от С. Торбатов, публикуван през 2012 г. Най-ранните открити досега структури се отнасят най-общо към II в. Интензивни строителни работи са провеждани през III в. Във втората половина на V в. постройките не са били използвани. През VI в. някои сгради са възстановени. Разширение на укрепеното пространство е извършено през VI в., когато са осъществени последните масивни преустройства. Най-късните участъци от крепостната стена са от XI – XII в.

Зид от римската крепост Тримамум край Стълтище

Когато стигнем до самия дунавски бряг, можем да забележим още една крайно интересна следа от историята, но само при едно условие – да идем на брега през най-сушавите летни и есенни месеци, когато дебитът на Дунав е минимален и реката се оттегли навътре в коритото си. Бреговата ивица на Дунав от двете страни на устието на притока р. Ореше е укрепена от римляните с внушителен каменен насип. Така се образува стабилна платформа, която позволява дебаркирането на кораби, снабдяващи крепостта с провизии и оръжие. При отдалечаване от устието на р. Ореше на североизток и на югозапад изкуствената каменна платформа постепенно изчезва и се прелива в обичайния полегат пясъчен дунавски бряг.

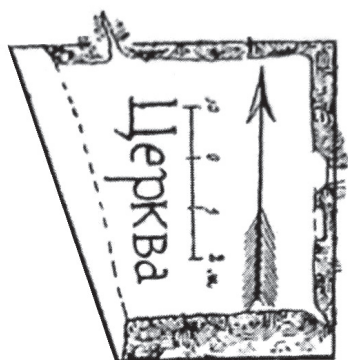

Укрепеният дунавски бряг югозападно от устието на р. Ореше

През 1905 г. К. Шкорпил и М. Ванков отбелязват още един своеобразен паметник при р. Ореше: пещерно светилище, което датира вероятно от римската епоха, но е било използвано и по-късно, преобразено в християнска скална черква. М. Ванков описва светилището така, както го е видял през 1905 г.:

„Стотина крачки на запад от това място има паднали от скалата три големи един до друг камъни. В единия от тях е издълбана една четириъгълна дупка с вход от запад (5 метра висок и 4 метра широк). Дупката е 5 метра дълбока. Кухината на дупката прилича на една стаичка, която е била приспособена за църква, като дъното на дупката, обърнато към изток, е служило за иконостас. Това дъно е 5 метра широко и в средата си има издълбан пизюл (готически стил), а от ляво и дясно от него има издълбани по един кръст. На много места по стените и над входа на кухнята има издълбани малки пизюлчета. Тук вероятно е бил древнохристиянски храм. По околните скали има издълбани разни дупки, нещо, което свидетелствува, че тук е имало и доисторически живот; но всичко това скоро ще изчезне под ударите на каменоделците. Тук се вадят много камъни, които се носят за постройки в Русе, даже и в Румъния“ (пизюл = пизул = пезул: ниша в стена, голап – б. Л. Цонев).

Шкорпил дава хоризонтален план на скалната камера:

Карта от К. Шкорпил, 1905 г.

Тази пещера отгавна не съществува, вероятно поради усиления добив на бял русенски камък в района през XX в. За щастие, през 1932 г. В. Маринов публикува снимка на пещерата, придружена от едно кратко пояснение, където за пръв път формулира недвусмислено и точно нейната специфика:

„Римско капище, светилище – пещера с гравирани над Входа фронтон. Преди 30-тина години (около 1900 – Л. Ц.) в пещерата можело да влезе цяла каруца, но днес (1932 – Л.Ц.) Входът е практически затрупан и се вижда само фронтонът над земята, както личи от приложената фотография“.

Същинският, конструктивно обусловен фронтон се въвежда в езическите храмове от архитектите на Древна Гърция от VIII в. пр.Хр. нататък като следствие от двускатното покритие на тогавашните гръцки храмове, опиращо се върху антаблеман, лежащ от своя страна върху колонада. По-късно фронтонът се възприема от римската храмова и светска архитектура и се ползва масово, но само до края на езичесвото в империята (т.е. до IV в. сл.Хр. включително). След около 10-вековно отсъствие фронтонът се появява отново в архитектурата на Европа едва през Ренесанса (XV в.), за да стане доминиращ през класицизма (XVIII в.).

В Тракия през елинистичната епоха IV – I в. пр.Хр. фронтонът винаги е символичен, а

не конструктивен. В римско време I – IV в. сл.Хр. наред със символния в Тракия се употребява и същинският фронтон в храмове и цивилни съоръжения.

Никога обаче на Балканите (в Тракия и Гърция) не е съществувала традиция да се дяла декоративен фронтон над входа на пещерно светилище. Такъв засега е установен само един-единствен – този в Стълпище! За сметка на това в западната половина на Мала Азия – в историческата област Фригия – срещаме многобройни почти 100 % негови подобия.

През VIII в. пр.Хр. във Фригия (Централна Мала Азия) в прочутия паметник, наречен Портата на цар Мугас, се появява една доста своеобразна разновидност на фронтоната, която не е конструктивна, а имитативна – **символичният фронтон с декоративно-ритуална функция**. Фригийците векове наред създават прочутите скални фасади, които се превръщат в запазена марка на тяхната сакрална архитектура. В най-ранния етап те гравират в скалата символични фасади на храмове, увенчани с фронтони. Там са маркирани пиласстри (декоративни колони) и врати, които не водят в действителна кухня (камера). По-късно зад вратите се издълбават в скалата помещения, а фасадите стават все по-богато украсени. Така скалните фасади се превръщат в скално-изсечени храмове. Те стават все по-сложни и красиви, когато се придвижваме от Фригия на юг към Ликия. Своята кулминация „жанрът“ на скално-изсечения храм достига още по на юг – в световнопрочутия светилищен комплекс Петра в Йордания, датиращ от римската епоха II – III в. сл.Хр.

Очевидно своеобразното пещерно светилище край крепостта Тримамуим е инцидентна тракийска заемка от по-богатата фригийска строителна традиция. Взаимодействието между двете културни огнища винаги е било оживено, но се засилва особено, когато и двете попадат в обхвата на Римската империя.

Фронтонът в Стълпище, от една страна, е уникален за Балканите със самото си присъствие над входа на пещерно светилище. Но той е уникален в още едно отношение – със

своето съдържание. В тимпана му не е гравирен типичният за цяла Тракия кръгъл щит, кръстосан с копие, а там са издълбани четири трапецовидни ниши! На всички читатели е добре известно, че нишите са сакрални обекти, които са концентрирани почти 98 % в Източните Родопи, а само в нищожно количество са пръснати в Република Македония, в Гърция и в Мала Азия, където присъствието им е по-скоро случайно. С други думи, трапецовидните ниши имат характер на доминиращ тракийски сакрален знак и са свързани със специфично тракийските религиозни представи. Фронтон, украсен с трапецовидни ниши, няма никъде другаде по света.

Стълпище изглежда е единственото място в днешна България, където трапецовидните ниши се появяват извън обхвата на Източните Родопи. При това, ако в Родопите смисълът и функцията им все още може да се смятат за неясни, то в Стълпище нишите съвсем определено имат значение на култов знак. Може би по този начин по-късният обект (Стълпище) ще помогне за изясняване на по-ранния обект (скалните масиви в Източните Родопи)?

Доста по-късно, през 1932 г., изследователят В. Маринов прави още едно, този път сензационно откритие, което през 1905 г. е останало незабелязано както от М. Ванков, така и от К. Шкорпил. Ето оригиналното описание на откривателя:

„С голямо любопитство се спираме под една отвесна скала и бързаме да разпознаем „Мадарския конник“. Действително, пред нас на едно от възлечетата на скалата, на височина 3 м от земята, в трапецовидна рамка, широка долу около 1 м, а горе 80 см и висока 50 см, изпъква следната релефна сцена: галопиращ конник вдясно, с развяваща се мантия и облечен в къс хитон. Конят е сравнително добре запазен и живо представен с гъста и буйна опашка. Под коня малка хрътка с увиснали уши – догонва бягаща пред нея сърна. Пред коня има дърво, по ствола на което се вие змия“.

По съдържание релефът възпроизвежда символна, митична сцена от ловен тип (куче, сърна, змия около дърво), много популярна сред посветителските релефи на тракийския бог-конник, издялани върху ка-

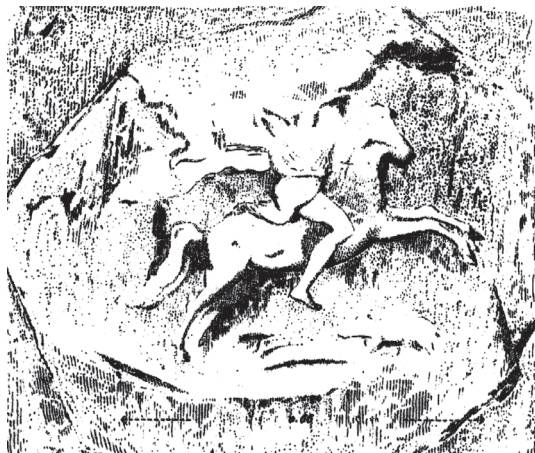
менни плочи. В. Маринов прави снимка на релефа, която днес е единственият документ за находката, понеже през 1940 г. релефът бил взривен от иманяри...

Снимка на дикилиташкия скален релеф, направена от откривателя В. Маринов през 1932 г., а публикувана от Г. Кацаров през 1933 г.

В днешна България са регистрирани скални релефи на конник поне на още две места: при с. Мадара, Шуменско, запазен до днес, и при с. Кралево, Търговишко (за него е запазено само сведение от Константин Иречек).

Освен това на Балканския полуостров релефи на тракийския бог конник има в скалното светилище при гр. Филипи, Беломорска Тракия.

Скален релеф на тракийския бог конник без декор (Филипи)

Скални релефи на конник и скални светилища, увенчани с фронтон, в Трако-Фригия. Обектите са от I хил. пр.Хр. и първите 4 века сл.Хр. Имената на областите са традиционни за историческата книжнина и произлизат от елинистичната епоха (IV – I в. пр.Хр.). Имената на градовете са дадени по днешното им изписване

Оказва се, че скални релефи на конник – както въпреки внушителни скално-изсечени сакрални обекти, се срещат и другаде на Балканите, а също така в една по-обширна контактна област между Балканите и Мала Азия, която поради редица културни сходства имаме основания да наричаме **Трако-Фригия**.

Извън Балканския полуостров (по-точно извън Древна Тракия) скални релефи на бог-конник-воин се срещат само във Фригия – при селата Зекерия-кьой и Коджа-таш:

Конникът е увенчан с фронтон или комбинация от свог и фронтон, които се опират на две колони. На мястото на колоните понякога има допълнителни релефи. Този факт показва, че символният фронтон в Тракия и Фригия не е бил изобразителен канон, а свободно е бил вариран от различните творци.

Можем да твърдим, че ваянето на скални релефи на конник също е обща трако-фригийска традиция, подобно на пещерните светилища с гравиран фронтон. За релефите с конници при гр. Филипи и в Мала Азия е установено, че са от римската епоха. С висока вероятност можем да предположим подобна датировка на релефите с конници в територията на днешна България – Дицимашкия, Магарския и Кралевския.

Любопитно е да свържем географски двата вида обекти (1) скални пещерни светилища, над чийто вход е гравиран фронтон,

и (2) светилищата, където са открити скални релефи с конник. Резултатът е изненадващо убедителен, ако ги комбинираме върху една и съща карта на Трако-Фригия, която публикувам тук за пръв път. Явна става съдържателната и хронологичната връзка между тези два типа обекти. Те се масовизират в римската епоха, I – IV в. сл.Хр. Именно тогава, в късната римска ези-ческа епоха, склонността на балканското и малоазийското население да вае релефи в скалите и да дълбае скални светилища с фронтони стига своеобразен пик.

Добре би било да се реконструира целият ансамбъл в Стълпище, като се компенсират по някакъв начин щетите, нанесени му от природата и хората. Идеята нито е екзотична, нито е нова. Не е толкова голяма беда, че този исторически комплекс би бил реконструкция и в такъв смисъл няма да е напълно оригинален. Все пак той не е измислица и бутафория, а се основава върху данни и снимки, макар и оскъдни, които са оцелели като по чудо до днес. Комплексът Стълпище, Русенско, съдържа рядко срещана комбинация от своеобразни и разнородни обекти, които са твърде важни за най-слабо проучения период в българската история – няколкото века между Късната трако-римска античност и Ранното българско средновековие. И затова заслужава по-голяма грижа и по-добра съдба. ■

ЛЮБОПИТНО

Тревога за кораловите рифове

Кораловите рифове са безспорно най-чудните и грандиозни творения от живи организми, украсяващи съвременните тропически райони на моретата и океаните. Те се срещат в тропическите води на Тихия, Индийския и Атлантическия океан, където температурата на водата почти никога не пада под 18°C и не превишава 35°C . Оптималната дълбочина за процъфтяването на кораловите рифове е между 40 – 60 м, но в някои райони на океана с прозрачна вода слизат и до 70 – 80 м под морското ниво. В многовековното им изграждане участват стотици видове най-различни по форма и цвят корали, а в тях намират приют и храна безброй екзотични видове морски животни, които формират уникална по своето биоразнообразие екосистема. Едва ли има популярен филм за живота в морските ширини, в които да не участват и фантастично красиви коралови рифове и техните обитатели, учудващи зрителите с многообразието от форми, цвят и красота. Но те са и най-гъсто населената екосистема в Световния океан, която според последни преброявания на организмовия свят през 2010 г. се населява от около 1 милион вида от бактериите до едрите морски риби и бозайници. Смята се, че основен фактор за поддържане на огромното биоразнообразие и динамичния живот в кораловите екосистеми са едноклетъчните водорасли, които осигуряват в резултат на своята фотосинтетична дейност не само необходимия кислород, но и първичната органична продукция за поддържането на следващите звена в трофичните вериги на океана. Един от най-забележителните и известни коралови рифове е Големият барьерен риф край бреговете на Австралия, чиято дължина достига до 2500 км, а ширината му варира от 2 км в северната част до 152 км в по-топлата и плитка южна част.

Изследванията и мониторингът на кораловите рифове през последните 2 – 3 десетилетия тревожно алармират, че те намаляват в световен мащаб значително по площ и обедняват по отношение на своето биоразнообразие. Така например по данни от 1980 г. общата площ на кораловите

рифове в света е била около 600 000 км², а през 2000 г. тя вече е само около 250 000 км². В резултат на все по-интензивния риболов около кораловите рифове, както и на усиления улов на други морски „дарове“ – октоподи, миди, скариди и др., значително намалява и се променя и тяхното естествено биоразнообразие както в качествено, така и в количествено отношение. Особено сериозни щети на екосистемата на кораловите рифове през последните десетилетия са нанесли климатичните промени и свързаните с тях природни явления. Настъпило то анормално повишение на температурата на повърхностните води на океаните през 1997 – 1998 г. довело до масово измиране на рифообразуващите корали в обширни територии на Индийския и Тихия океан, а по крайбрежието на Малдивските острови, Бахрейн, Сингапур и др. загинали до 95 % от крайбрежните видове корали. Подобни явления са наблюдавани дукратно и след 2000 г.

Но най-пагубният фактор върху кораловите рифове и тяхното уникално биоразнообразие е непрекъснато увеличаващата се антропогенна преса върху тях. Учени и многобройни природо-защитни организации все по-често съобщават за пагубни въздействия върху кораловите рифове от изливане на нефтопродукти в тях при катастрофи или от нефтени платформи, за неконтролно изливане на отпадни битови и индустриални води от крайбрежните населени места и предприятия, от засилващия се риболов и отглеждане на марикултури в съседство с кораловите рифове и др. Световната организация за мониторинг на кораловите системи (Global Coral Reef Monitoring Network) тревожно предупреждава, че ако съвременното човечество не предприеме незабавни и сериозни мерки за защита на кораловите рифове, то времето до тяхното пълно деградирание и изчезване е не по дълго от 30 – 40 години! А какво ще настъпи след това никои не се наема да прогнозира!

*По „Наука и живот“, Ocean.edu,
Smithsonian.com*